

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»

ПЛАН-ПРОСПЕКТ

дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора
філософії
зі спеціальності 052 Політологія

Суслов Антон Ігорович

Тема дослідження: **«Політичні чинники успішності програм з
роззброєння, демобілізації та реінтеграції: міжнародні уроки для
України»**

Науковий керівник:
доктор політичних наук, професор
Мацієвський Ю.В.

Острог-2020

I. Постановка проблеми

Програми з роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР) стали нормативним елементом ширших програм із побудови миру, що реалізують ООН та інші міжнародні організації у країнах, що постраждали внаслідок конфліктів. Комплексні стандарти ООН з РДР, визначають, що саме країни, в яких відбувся конфлікт, мають відігравати провідну роль у реалізації програми з РДР (*local ownership*). Проте, як мінімум у двох державах (Велика Британія, Боснія і Герцеговина), в яких були реалізовані програми з РДР, цих принципів не було дотримано, що, проте, не стало перешкодою для досягнення довготривалого миру. Більше того, такий основоположний політичний чинник як політичний режим цих країн (демократичний – у Великій Британії, поставторитарний – у Боснії і Герцеговині) також не був визначальним для успішності РДР. Враховуючи високу ймовірність проведення програми з РДР в Україні, яка також є поставторитарною країною з усталеним гібридним режимом (Мацієвський, 2016; Matsiyevsky, 2018), ця невідповідність нормативних положень та емпіричного досвіду обумовлює необхідність пошуку відповіді на питання: яким чином політичні чинники, а саме політичний режим, адміністративний потенціал держави, рівень розвитку громадянського суспільства, впливатимуть на успішність програми з роззброєння, демобілізації та реінтеграції в Україні.

II. Ступінь розробки проблеми

Як зазначає у своєму дисертаційному дослідженні К. Ролл (2014), «домінуючий фокус на оцінці програм [з РДР] та практичних аспектах їх покращення призводить до недо-теоретизації цих програм», а наявними дослідженнями не виходить «включити аналіз ініціатив у контекст більших суперечок навколо влади, історії та політичної економії» (с. 11). Ґрунтовний аналіз академічної літератури щодо чинників, які визначають успішність (тобто досягнення довгострокового миру) програм з роззброєння, демобілізації та реінтеграції, здійснила німецька дослідниця Л. Банхольцер (2014). Усі чинники вона аналітично розділила на три рівні: контекстні, програмні, індивідуальні. Перші стосуються структурних політичних та економічних умов. Так, **економічна стабільність** в державі сприяє бажанню комбатантів роззброюватись (Банхольцер, Шнайдер, Оденвальд, 2013). Доповнення програми з РДР ширшими **програмами з економічного розвитку** регіону також позитивно впливає на хід РДР, оскільки «може допомогти упередити почуття ворожості до комбатантів» (Л. Банхольцер, 2014, 19) у зв'язку з нерівномірним розподілом ресурсів, який передбачає преференції для экс-комбатантів. Що стосується **політичного режиму**, то Кінгма і Гребреволд (1998) приходять до висновку, що ті з них, в яких відсутня «правова система чи інші форми мирного вирішення конфліктів» (Л. Банхольцер, 2014, 19), не сприяють успіху РДР. Водночас, ці ж дослідники, за словами Л. Банхольцер, стверджують, що більший адміністративний

потенціал держави позитивно сприяє досягненню миру. Натомість А. Суслов (2020) у своєму дослідженні демонструє, що низький адміністративний потенціал держави не завадив досягти миру в Боснії та Герцеговині. Іншим важливим фактором є **залучення третіх сторін**. Як на основі аналізу програми РДР у Мозамбіку зазначає К. Альден (2002), «щойно забезпечено зобов'язання [до миру] від сторін конфлікту, рівноцінні заходи мають бути вжиті, щоб отримати висловлення політичного зобов'язання – найбільш ефективно вираженого у термінах фінансових внесків у справу миру – від донорів та міжнародної спільноти загалом» (с. 353). Зокрема, у дослідженні А. Сулова (2020) показано приклади, як залучення міжнародних структур сприяло успішній реалізації програми РДР та досягненню миру в Таджикистані, Великій Британії (Північна Ірландія), Боснії і Герцеговині, проте не забезпечило такий ефект у Гаїті та Колумбії. Ситуація в Гаїті відсилає до наступного чиннику – здійснення РДР під **відповідальність країни** (*local ownership*). Як вказує у своїх Комплексних стандартах щодо РДР ООН, «справжня національна відповідальність потребує участі широкого кола державних та недержавних учасників на національному, регіональному та місцевому рівнях» (ПРООН в Україні, 2017, с. 23). Досліджуючи програми з РДР у Руанді, Бурунді та Демократичній Республіці Конго, група дослідників дійшла висновку, що, попри очевидну залежність цих програм від зовнішньої фінансової підтримки, лише у Руанді уряд мав власне бачення таких заходів: як наслідок, ця програма стала найбільш успішною (Edmonds, Mills, McNamee, 2009, р. 51). Водночас, загалом погоджуючись із позитивним впливом національної відповідальності, П. Даль-Труельсен (2006) застерігає, що цей чинник може бути «потенційно шкідливим для РДР, коли національним та місцевим акторам бракує необхідних інституційних та людських ресурсів для або правдивого зобов'язання до програми РДР» (с. 3). Попри великий накопичений ООН та іншими інституціями досвід у проведенні РДР, досі тривають дискусії щодо оптимального **часу початку РДР**: до завершення збройних протистоянь чи після. Проте Л. Банхольцер (2014, р. 23) статистично перевірила кореляцію між станом конфлікту під час початку РДР та подальшим відновленням конфлікту та прийшла до висновку, що «початок РДР в умовах припиненої боротьби підвищує шанси на успіх» самої програми.

Наступна група чинників стосується особливостей реалізації безпосередньо програм з РДР. Як зазначає Л. Банхольцер (2014, р. 23), до таких належать: **термін між завершенням воєнних дій** та початком програми, послідовність та ступінь завершеності її етапів, дизайн самої програми. Як зазначає група іспанських дослідників, «швидкий початок РДР не гарантує ні найменшого успіху, ані короткочасності періоду роззброєння та демобілізації» (Caramès, Fisas, Luz, 2006, р. 9). Водночас, Д. Кокс (1996) на основі аналізу проведених на той час програм зазначає, що «перспективи успішного роззброєння зменшуються від того, чим більша затримка у використанні сил» (маються на

увазі миротворчі сили, які мають сприяти процесу роззброєння) (с. 132). Щодо наступного чиннику – **послідовності етапів та ступеню їх завершеності**, то, ґрунтуючи свою позицію на дослідженнях М. Найта та А. Озердема (2004) та Ролстона (2007), Л. Банхольцер робить висновок, що «соціальні науковці... схильні розглядати незавершений процес РДР [і його етапи] як основну перешкоду для успіху» (2014, р. 23). Що стосується самого дизайну програм з РДР, Л. Банхольцер (2014) згадує дві його особливості: критерії доступу до участі в програмі та релевантність допомоги. Варто зазначити, що найбільший масив аналітичної та академічної літератури присвячений саме цьому рівню аналізу РДР. Наприклад, М. Найт (2004) доводить, що демобілізація без розквартирування (cantonment) сприяє більш локально-орієнтованому проведенню заходів з реадаптації, дозволяє уникнути зайвих затримок із розквартируванням та зосередитись на активностях з реадаптації та реінтеграції замість утримання самого табору. В цій же роботі автор доходить висновку, що прямі виплати екс-комбатантам можуть бути доцільними під час реадаптації, проте їх варто уникати на етапі реінтеграції «через обмежену користь для вирішення широкого кола проблем» (с. 514).

Частина досліджень щодо РДР присвячена особливостям особистісного сприйняття екс-комбатантами програм РДР. Так, наприклад, група дослідників (Phayal, Khadka, Thyne, 2015) на основі аналізу інтерв'ю учасників протистоянь у Південному Судані дійшли висновку, що екс-комбатанти більш позитивно оцінюють РДР, коли їхній заробіток пов'язаний із робочими тренінгами, проведеними в межах РДР, та коли на території присутній значний контингент ООН. Водночас, занепокоєння щодо політичної нестабільності та великої кількості вогнепальної зброї знижує рівень задоволеності програмою.

Окрему увагу варто звернути на академічні та аналітичні тексти українських авторів, присвячені питанням миру та врегулювання конфліктів, зокрема перспективам РДР. Одним з перших на проблему академічного вивчення миру та потенціал цього напрямку в Україні звернув увагу Ю. Мацієвський (Мацієвський, 2000). Цей же автор у своїй пізнішій роботі відзначає відсутність консенсусу в академічному середовищі (як українському, так і закордонному) щодо визначення подій на Донбасі: чи це є внутрішнім конфліктом, гібридною війною Росії проти України або комбінацією обох явищ (Мацієвський, 2019). Такий стан академічної дискусії обумовлює як додаткову складність, так і актуальність подальших досліджень за цією тематикою. Важливим в контексті конфлікту на Донбасі є аналітичний звіт групи дослідників Інституту світової політики «Досвід врегулювання конфліктів у світі. Уроки для України» (Гайдай та ін., 2016), в якому автори визначили ключові виклики для РДР, виходячи з українського контексту та положень Мінських угод, та надали рекомендації щодо особливостей проведення РДР в Україні, а також окремо визначили умови проведення амністії та виборів у постконфліктний період. Схожою за змістом є

аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень (Сьомін, 2017), в якій автор розглянув оптимальний формат миротворчої місії для України, а також визначив необхідні законодавчі та організаційні заходи, що створили б підґрунтя для амністії та виборів, які, в свою чергу, сприяли б процесу примирення.

Тож, недостатній рівень теоретизації досліджень, присвячених програмам з роззброєння, демобілізації та реінтеграції, у поєднанні з великою кількістю досліджень щодо чинників, які впливають на успішність програм, які, однак, не дають однозначних відповідей, обумовлюють необхідність подальшої теоретичної розробки цієї теми.

III. Теоретичною основою дослідження є напрацювання галузі досліджень миру (*peace studies*). В рамках цього теоретичного поля буде використано неінституційний підхід, який зосереджується на аналізі впливу інститутів на поведінку людей. Зокрема, в рамках цього підходу пропонується адаптувати концепцію структури політичних можливостей, що використовується для аналізу діяльності суспільно-політичних рухів, до вивчення постконфліктного примирення (зокрема програм з РДР). Використання цієї рамки аналізу в цьому контексті є доцільним, оскільки структура політичних можливостей дозволяє визначити, наскільки певна політична група має можливість артикулювати власні політичні інтереси та досягати політичних змін інституційним шляхом, тобто без застосування інструментів політики незгоди (від протестів до збройних конфліктів).

IV. Дизайн дослідження

1) визначення предмету

Предметом дослідження є політичні чинники, які впливають на успішність програм із роззброєння, демобілізації та реінтеграції в контексті досягнення довгострокового миру.

2) формулювання мети і завдань

Мета дослідження полягає у поясненні впливу політичних чинників на успішність програми із роззброєння, демобілізації та реінтеграції в контексті досягнення довгострокового миру в Україні на основі аналізу міжнародного досвіду реалізації таких програм.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

1. На основі аналізу академічної та аналітичної літератури, присвяченої ефективності програм із роззброєння, демобілізації та реінтеграції, виокремити ключові групи чинників, що впливають на успішність РДР на контекстному та програмному рівнях.

2. Визначити, які чинники статистично значущо впливають на успішність РДР на контекстному та програмному рівнях.
3. Проаналізувати чинники, які впливатимуть на проведення програми з РДР в Україні, та запропонувати оптимальний сценарій програми для України з метою досягнення в результаті довгострокового миру.

3) Дані і методи

Джерельну базу дослідження становитимуть як первинні дані: мирні угод (де такі були), плани програм з роззброєння, демобілізації та реінтеграції, звіти міжнародних організацій, залучених до РДР (місій Організації Об'єднаних націй, сил НАТО, Світового банку, грантових організацій); так і вторинні: аналітичні звіти та академічні тексти (статті, монографії) з відповідної тематики.

Для мета-аналізу академічних та аналітичних статей, присвячених ефективності програм із роззброєння, демобілізації та реінтеграції буде використано *метод якісного контент-аналізу*. Статистичне визначення чинників, які впливали на успішність РДР на контекстному та програмному рівнях під час реалізації програм у інших державах, буде виконано за допомогою *регресійного та кростабуляційного аналізу*, що також передбачає створення бази даних усіх програм РДР на основі аналізу первинних документів та академічних текстів.

V. Визначення змінних і формулювання гіпотези

а) концептуалізація і операціоналізація понять

Програма з роззброєння, демобілізації та реінтеграції – це комплексний процес, що «відбувається в політичній, військовій, охоронній, гуманітарній та соціально-економічній площинах» і «покликаний сприяти безпеці та стабільності в постконфліктних середовищах задля початку відновлення та розвитку» (Програма розвитку ООН в Україні, 2017, с. 20).

Роззброєння – «збирання, документацію, контроль та утилізацію стрілецької зброї, боєприпасів, вибухівки, легкого та важкого озброєння комбатантів та (часто) цивільного населення» (ПРООН в Україні, 2017, с. 95).

Демобілізація – «формальне та контрольоване звільнення активних комбатантів зі збройних сил або інших озброєних угруповань», що також включає «забезпечення демобілізованих комбатантів комплексом заходів із підтримки, що називається реадаптацією» (ПРООН в Україні, 2017, с. 111).

Реінтеграція – довготривалий політичний, соціальний та економічний процес, «у результаті якого колишні комбатанти набувають цивільного статусу та

отримують стійке працевлаштування і дохід» (ПРООН в Україні, 2017, с. 121).

Довгостроковий мир – стан, за якого повномасштабний конфлікт не відновлюється протягом 15 років.

б) формулювання тези чи гіпотези

Г.1: Демократичний політичний режим держави, в якій відбувся конфлікт, збільшує імовірність проведення успішних програм РДР.

Г.2: Високий адміністративний потенціал держави (*state capacity*), в якій відбувся конфлікт, збільшує імовірність проведення успішних програм РДР.

Г.3: Здійснення під відповідальність країни (*local ownership*), в якій відбувся конфлікт, збільшує імовірність проведення успішних програм РДР.

в) аргументи для підтвердження гіпотези (емпіричні дані)

Г.1. та *Г.2.* Кінгма і Гребреволд (1998) на основі аналізу програм РДР у державах Сомалійського півострову приходять до висновку, що ті з них, в яких відсутня «правова система чи інші форми мирного вирішення конфліктів» (Л. Банхольцер, 2014, 19), не сприяють успіху РДР. Водночас, ці ж дослідники, за словами Л. Банхольцер, стверджують, що більший потенціал держави позитивно сприяє досягненню миру. Натомість А. Суслов (2020) у своєму дослідженні демонструє, що низький потенціал держави не завадив досягти миру в Боснії та Герцеговині, тимчасом як низький потенціал держави в Гаїті негативно вплинув на хід програми з РДР, оскільки не дозволив забезпечити дотримання одного з ключових принципів – здійснення під відповідальність країни (*local ownership*).

Г.3. Хоча, як зазначено вище, досвід Боснії та Герцеговини та Північної Ірландії показує, що (не)здійснення під відповідальність країни (*local ownership*) не обов'язково передбачає неуспішність програми РДР, проте можна припустити, що ці два випадки є винятками (*outliers*). Як показує досвід програм, в яких не було забезпечено цього принципу, в Гаїті, Бурунді, Демократичної Республіки Конго, Центральноафриканської Республіки, відсутність національної відповідальності має негативний вплив на досягнення довгострокового миру. Водночас досвід Руанди та Непалу, в яких цей принцип було дотримано, доводить позитивний зв'язок між цими двома змінними.

VI. Очікувані результати

Хоча ООН декларує індивідуальний підхід до кожної програми РДР, на практиці в різних країнах використовують ті ж самі інструменти, які, проте, можуть мати протилежний вплив на досягнення довгострокового миру в залежності від політичних умов, в яких така програма реалізується. Саме тому ідентифікація політичних чинників та розкриття механізмів їхнього впливу на успішність програми із роззброєння, демобілізації та реінтеграції в контексті досягнення довгострокового миру дозволить змінити фокус, під яким ці програми розглядаються, з інструментального (на рівні прямих результатів – outputs) на сутнісний (вплив на весь процес примирення – outcomes, impact). Як наслідок, це дасть відповідь на питання, як той чи той інструмент програми РДР впливає на загальний процес пост-конфліктного врегулювання залежно від політичного контексту реалізації програми (політичний режим, адміністративний потенціал держави тощо). Це є особливо важливим у зв'язку з імовірною реалізацією такої програми в Україні, оскільки дозволить максимально адаптувати інструменти, запропоновані ООН, до особливостей української політичної ситуації.

Список літератури

Гайдай Д., Зарембо К., Літра Л., Лимар О., Литвиненко Я., Мединський І. (2016). Досвід врегулювання конфліктів у світі: Уроки для України. Інститут світової політики. Режим доступу: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2017/12/Conflict-Lessons-for-Ukraine_01-36_ukr.pdf

Мацієвський, Ю. (2000) Вивчення миру та регулювання конфліктів: новий напрямок соціогуманітарних дисциплін. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка», Т. І. с. 46-50. Режим доступу: https://eprints.oa.edu.ua/7631/1/Matsiyevsky%20Y._2000.pdf

Мацієвський, Ю. (2016). *У пастиці гібридності: зигзати трансформацій політичного режиму в Україні (1991-2014)*. Книги - XXI.

Мацієвський, Ю. (2019). Внутрішній конфлікт чи прихована агресія: академічна дискусія і експертні оцінки війни на Донбасі. Політичне Життя, 2, 55–68. Режим доступу: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2019.2.9>

Програма розвитку ООН в Україні (2017). Практичний посібник із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Режим доступу: <https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/Donbas/RPP/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%D0%9A%D0%A1%D0%A0%D0%94%D0%A0.pdf>

Сьомін С.В. (2017). Припинення і постконфліктне врегулювання сепаратистських конфліктів: іноземний досвід і висновки для України. Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-12/separ_konfl-66377.pdf

Суслов, А. І. (2020). Міжнародний досвід роззброєння, демобілізації та реінтеграції: чинники успіху. Режим доступу: https://kse.ua/wp-content/uploads/2020/06/Suslov_Mizhnarodniy-dosvid-rozzbroyennya-demobilizatsiyi-ta-reintegratsiyi_chinniki-uspihu-converted-1.pdf

Alden, C. (2002). Making Old Soldiers Fade Away: Lessons from the Reintegration of Demobilized Soldiers in Mozambique. Security Dialogue, 33(3), 341–356. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0967010602033003008>

Banholzer, L. (2014). When do disarmament, demobilisation and reintegration programmes succeed? (No. 8/2014). Discussion Paper. Retrieved from: https://www.die-gdi.de/uploads/media/DP_8.2014.pdf

Banholzer, L., Schneider, G., Odenwald, M. (2013). Hobbes vs. Mill: Anarchy, Development, and Demobilization in the Somalian Civil War. Working Paper.

Caramés, A., Fisas, V., Luz, D. (2006): Analysis of DDR programmes in the world during 2005, Bellaterra: School for a Culture of Peace. Retrieved from: <http://nisat.prio.org/misc/download.ashx?file=63517>

Cox, D. (1996): Peacekeeping and disarmament: peace agreements, Security Council mandates and the disarmament experience, in: United Nations Institute for Disarmament Research (ed.), Managing arms in peace processes: the issues, Geneva: United Nations, 83–134

Dahl Thruelsen, P. (2006). From Soldier to Civilian: Disarmament, Demobilisation, Reintegration in Afghanistan. DIIS REPORT 2006:7. Danish Institute for International Studies. Retrieved from: <https://www.files.ethz.ch/isn/20984/RP2006-7web.pdf>

Edmonds, M., Mills, G., & McNamee, T. (2009). Disarmament, demobilization, and reintegration and local ownership in the Great Lakes: The experience of Rwanda, Burundi, and the Democratic Republic of Congo. *African security*, 2(1), 29-58. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/19362200902766383>

Kingma, K., Grebrewold, K. (1998). Demilitarisation, reintegration and conflict prevention in the Horn of Africa, Bonn: Bonn International Center for Conversion

Knight, M., Özerdem, A. (2004). Guns, Camps and Cash: Disarmament, Demobilization and Reinsertion of Former Combatants in Transitions from War to Peace. *Journal of Peace Research*, 41(4), 499-516. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177/0022343304044479>

Matsiyevsky, Y. (2018). Revolution without regime change: The evidence from the post-Euromaidan Ukraine. *Communist and Post-Communist Studies*, 51(4), 349–359. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2018.11.001>

Phayal, A., Khadka, P. B., Thyne, C. L. (2015). What Makes an Ex-Combatant Happy? A Micro-Analysis of Disarmament, Demobilization, and Reintegration in South Sudan. *International Studies Quarterly*, 59(4). Retrieved from: <https://doi.org/10.1111/isqu.12186>

Roll, K. C. (2014). *Inventing the veteran, imagining the state: post-conflict reintegration and state consolidation in Timor-Leste, 1999-2002* [PhD thesis]. Oxford University, UK. Retrieved from: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:04cf1693-38e7-4ea8-9625-f9fbd63ab539>

Rolston, B. (2007). Demobilization and reintegration of ex-combatants: The Irish case in international perspective. *Social & Legal Studies*, 16(2), 259-280. Retrieved from: <https://doi.org/10.1177%2F0964663907076534>